

Εκσυγχρονισμός και κράτος Σκέψεις για ένα διάλογο*

Α. Η ΑΧΙΛΛΕΙΟΣ πτέρνα κάθε εκσυγχρονιστικής προσπάθειας, οιασδήποτε χροιάς, σήμερα είναι τα κόμματα. Ή, καλύτερα, η αφασία των κομμάτων. Καθενός ξεχωριστά, και του κομματικού συστήματος συνολικά. Το οποίο έχει να αντιμετωπίσει ακόμα μεγάλες δοκιμασίες: η ιστορική παρακμή της κομμουνιστικής κουλτούρας, ανεξάρτητα από την τελική έκβαση της κρίσης στο ΚΚΕ και στον ΣΥΝ, θα προκαλέσει αλυσιδωτές αντιδράσεις σε όλο το φάσμα και στη δυναμική του κομματικού ανταγωνισμού. Ο ασφυκτικά αρχηγικός χαρακτήρας των δύο μεγαλύτερων κομμάτων καθιστά επώδυνη ή καθυστερεί την ανανέωση των ηγεσιών, με συνέπεια την παρατεταμένη καθήλωση ή την παράλυση.

Τα ίδια τα κόμματα έχουν γίνει πεδίο αντιπαράθεσης, που καθόλου τυχαία –αντιθέτως, δείχνει την ωριμότητα του αιτήματος– κωδικοποιήθηκε ως σύγκρουση «εκσυγχρονισμού – λαϊκισμού». Αυτή η κοινή εγκάρσια αντίθεση που τέμνει τις μεγάλες πολιτικές παρατάξεις, δημιουργεί έτσι, από την πλευρά που εδώ ενδιαφέρει, είτε ενιαία μέτωπα εκσυγχρονισμού είτε αντικειμενικά αλληλέγγυες δράσεις είτε παράλληλες προσπάθειες για τον καθορισμό ενός περισσότερο προωθημένου πεδίου αντιπαράθεσης διαφορετικών εκδοχών του εκσυγχρονισμού.

Όταν όμως νοσούν τα κόμματα σημαίνει ότι υπονομεύεται η δυνατότητα συνειδητής διεύθυνσης και αφομοίωσης του εκσυγχρονισμού που, έτσι κι αλλιώς, συνταράσσει την κοινωνία και τις συμπεριφορές, με την ορμή είτε της διεθνούς

αγοράς, είτε της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης ή του διεθνοποιημένου συστήματος των media. Το αίτημα του εκσυγχρονισμού είναι λοιπόν, πριν απ' όλα, το αίτημα μιας ενεργούς στάσης μπροστά στις ραγδαίες αλλαγές. Γι' αυτό άλλωστε ο εκσυγχρονισμός έχει επίθετο – και του έχουν δοθεί αρκετά: φιλελεύθερος ή νεοφιλελεύθερος, αριστερός, δημοκρατικός ή σοσιαλιστικός. Εκδοχές με διαφορετικές κοινωνικές αναφορές, πολιτικές ιεραρχήσεις, ιδεολογικές ευαισθησίες. Μ' αυτήν την προϋπόθεση διατυπώνονται στη συνέχεια ορισμένα θέματα που μπορούν να αποτελέσουν κοινά στοιχεία προβληματισμού όλων των δυνάμεων που αναφέρονται στο Δημοκρατικό Σοσιαλισμό. Δυνάμεις που μπορούν –ανοίγοντας δρόμο ανάμεσα στα ξεπερασμένα στερεότυπα της κομμουνιστικής παράδοσης και του κεντρώου λαϊκίστικου αντιδωξισμού– να βρουν κοινό πολιτικό λόγο, κοινή στρατηγική μεταρρυθμίσεων και εκσυγχρονισμού και, σ' αυτό το πλαίσιο, κοινή έκφραση. Η ανανέωση της ως τώρα καθιερωμένης «αριστερής» ή «δημοκρατικής–προοδευτικής κουλτούρας» είναι, με άλλα λόγια, το κρίσιμο ζήτημα. Ή αλλιώς: για μια σύγχρονη μεταρρυθμιστική στρατηγική προέχει η μεταρρύθμιση του μεταρρυθμιστή.

Β. Θα επιδιώξω αρχικά μία σύντομη ιστορική ανασκόπηση των κοινωνικών–πολιτικών όρων με τους οποίους προσδιορίστηκε, ή μάλλον άλλαξε δραστικά, το πε-

ριεχόμενο του εκσυγχρονισμού κατά τις δεκαετίες '70 και '80, μιλώντας για τον δυτικό πολιτικό χώρο. Όχι τυχαία, επίκεντρο αυτής της αλλαγής είναι η άποψη για το κράτος. Θεωρώ αναγκαίο τον ιστορικό αυτό προσδιορισμό, γιατί αναδεικνύει τις βαθύτερες τάσεις που επιβάλλουν σήμερα στις προοδευτικές δυνάμεις ριζικούς αναπροσανατολισμούς. Επιδιώκω, με άλλα λόγια, να θυμίσω τα χαρακτηριστικά της αλλαγής που πραγματοποιείται από τη φάση του εθνικού κεϋνσιανισμού των πρώτων μεταπολεμικών δεκαετιών στη φιλελεύθερη/νεοφιλελεύθερη περίοδο της δεκαετίας του '80, την ιδιαίτερη ελληνική εκδήλωση, για να επιχειρήσω στη συνέχεια ορισμένες διαπιστώσεις για τις κατευθύνσεις μιας αριστερής στρατηγικής μεταρρυθμίσεων και εκσυγχρονισμού.

Ξεφυλλίζοντας πράγματι την πολιτική βιβλιογραφία της δεκαετίας του '60 προβάλλει μια κοινή, περίπου, θεώρηση: το κράτος ήταν το κέντρο, ο εγκέφαλος και ο συντονιστής της αναδυόμενης κοινωνίας της αφθονίας, οργανωτής της κοινωνικής δυναμικής και εναρμόνισης των αντιτιθέμενων ταξικών συμφερόντων.

Σε λιγότερο από δέκα χρόνια, στα μέσα της επόμενης δεκαετίας, το σκηνικό αλλάζει: η κοινωνία της αφθονίας γίνεται κοινωνία σε κρίση, και πρώτο το Κράτος κάθεται στο скаμνί του κατηγορουμένου. Αυτά που είχαν μεσολαβήσει βεβαίως δεν ήταν λίγα: κινήματα '68, ισχυροποίηση συνδικάτων, νέα κοινωνικά κινήματα και, από την άλλη, τέλος του μεταπολεμικού νομισματικού συστήματος Bretton Woods, πετρελαϊκό σοκ, Τσεχοσλοβακία κ.λπ.

Η κρίση θεωρητικοποιήθηκε με διάφορους τρόπους και όρους, όλοι όμως ήταν αρκούντως δραματικοί: κρίση διακυβέρνησης, κρίση της δημοκρατίας – διάσημο πόρισμα της Διεθνούς Τριμερούς Επιτροπής–, κρίση νομιμοποίησης – νεομαρξισ-

* Το παρόν κείμενο αποτέλεσε μια από τις εισηγήσεις στην εκδήλωση που οργάνωσε ο Όμιλος προβληματισμού για τον εκσυγχρονισμό της κοινωνίας, στις 7 Μαρτίου 1991, με θέμα «Εκσυγχρονισμός και κράτος».

στικής κυρίως τάσης. Θεωρητικοποιήσεις που κινούνταν εν πολλοίς ανάμεσα σε δύο αντιδιαμετρικούς πόλους: Ο πρώτος καταλόγιζε στη Δημοκρατία, στις αύξουσες προσδοκίες που αυτή υποκινούσε και τη συνεπαγόμενη «υπερφόρτωση» των θεσμών με διεκδικήσεις, το μπλοκάρισμα του Καπιταλισμού και της ανάπτυξης. Ο δεύτερος καταλόγιζε στον Καπιταλισμό και στο κέρδος την περιορισμένη ικανότητα να ανταποκριθεί στις διεκδικήσεις που γεννούσε η Δημοκρατία.

Κοινή, πάντως, διαπίστωση ήταν ότι το κράτος είχε γίνει ή ήταν το κατ' εξοχήν πεδίο της κρίσης. Κοινή στις γενικές γραμμές και η περιγραφή των όψεών της. Κρίση δημοσιονομική, δομικού χαρακτήρα. Κρίση ορθολογισμού ενός εξαιρετικά διευρυνμένου κράτους, που αδυνατεί να υπαγάγει σε ενιαία δράση τα ίδια τα κομμάτια του και περισσότερο να συλλάβει την κοινωνική πολυπλοκότητα. Κρίση νομιμοποίησης, που εκφράστηκε με αμφισβήτηση των καθιερωμένων μορφών και θεσμών αντιπροσώπευσης, ιδίως των κομμάτων. Κι αυτά σε ένα ταραγμένο διεθνές πλαίσιο οξυμμένου οικονομικού ανταγωνισμού και αστάθειας.

Μέσα σ' αυτό το κλίμα ωρίμασε και επιβλήθηκε, στο γύρισμα της δεκαετίας του '70, η φιλελεύθερη λύση, η νεοφιλελεύθερη πρόκληση ή όπως αλλιώς ονομάστηκε. Το κατηγορούμενο Κράτος δικάστηκε και καταδικάστηκε. Πριν απ' όλα, στο ιδεολογικό επίπεδο και στις στάσεις της κοινής γνώμης. Στις θεωρητικοποιήσεις των φιλελευθέρων γίνεται συνώνυμο της αποτυχίας, της αναποτελεσματικότητας, της παρακώλυσης και του τέλματος. Θα ήταν λάθος ωστόσο να θεωρηθεί η φιλελεύθερη πρόκληση και η επικράτησή της απλή ή απλοϊκή αντίδραση στις πολιτικές και κοινωνικές ισορροπίες της δεκαετίας του '70. Θα έχανε μια σημαντική διάσταση: ότι, δηλαδή, η πολιτική επικράτηση του φιλελευθερισμού στη

δεκαετία του '80 σημαίνει ότι έδωσε μορφή και λόγο σε βαθύτερους μετασχηματισμούς που σημειώνονταν στην κοινωνία και τον κόσμο. Και έφερε στην επικαιρότητα στοιχεία και αιτήματα τα οποία δεν μπορεί να παρακάμψει μία προσοδευτική εκσυγχρονιστική πρόταση.

Αναφέρομαι σε ανατρεπτικούς μετασχηματισμούς, όπως η εκπληκτική διεθνοποίηση που σταθερά περιόρισε τις εξουσίες του Εθνικού Κράτους και τα μέσα που διέθετε για τη ρύθμιση του οικονομικού κύκλου και του κοινωνικού/ταξικού συμβιβασμού. Αναφέρομαι στο νέο τεχνολογικό παράδειγμα, που ραγδαία εξαπλώνεται με βάση τη μικροηλεκτρονική—πληροφορική επανάσταση, καθώς και στην επακόλουθη διεξόδυση της μορφής εμπόρευμα δυνάμει σε όλους τους τομείς. Αναφέρομαι στις έντονες κοινωνικές διαφοροποιήσεις που επιφέρουν αυτές οι αλλαγές με τον κατακερματισμό των μεγάλων «συλλογικών ταυτοτήτων» ταξικού πριν απ' όλα χαρακτήρα, που είχε ως τότε γεννήσει η εκβιομηχάνιση, στη διαφοροποίηση των καταναλωτικών προτύπων, στην ευελιξία της παραγωγής και των προϊόντων, στην εκρηκτική εξάπλωση των mass media. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, η κρίση του εθνικού κενύσιανισμού και του θεσμικού αποκρυσταλλώματος του Κοινωνικού Κράτους φαίνεται να είναι μέρος ενός ευρύτερου μετασχηματισμού, που αγκαλιάζει όλο το λεγόμενο

«φορντικό μοντέλο» συσσώρευσης και κοινωνικής ρύθμισης. Η μαζική τειλορική οργάνωση της παραγωγής, η ραγδαία αύξηση της σχέσης μισθωτής εργασίας, η μαζική κατανάλωση τυποποιημένων προϊόντων και το πλέγμα των κοινωνικών πολιτικών, αποτέλεσαν τα συστατικά κομμάτια αυτού του μοντέλου, και η κρίση του ενός προκάλεσε αλυσιδωτές αντιδράσεις στα άλλα.

Κοντολογίς, ο νεοφιλελευθερισμός δεν εξέφρασε μόνο τη συντηρητική αντίδραση στην οικονομική και δημοσιονομική κρίση της δεκαετίας του '70, αλλά ενσωμάτωσε και δυναμικά στοιχεία αυτών των μετασχηματισμών. Η Ευρωπαϊκή Αριστερά, αντίθετα, δοκιμάστηκε από αυτές τις αλλαγές: η κρίση των κοινωνικών πολιτικών, των κρατικών μέσων επίτευξης του κενύσιανου συμβιβασμού, ο κατακερματισμός της ενότητας των εργαζόμενων τάξεων και της εργατικής τάξης κ.λπ., υπέσκαψαν την πλειοψηφική συναίνεση που συγκέντρωνε στις περισσότερες χώρες. Συμβολικά, πρώτη πληρώνει το 1976 η πρωταθλήτρια του εθνικού μεταρρυθμισμού, η σουηδική σοσιαλδημοκρατία, για να ακολουθήσουν οι Άγγλοι εργατικοί, το ΙΚΚ, το SPD κ.ά.

Σχεδόν αντίθετα στο ρεύμα, στο Νότο της Ευρώπης και στη Γαλλία επικρατούν κατά τη δεκαετία του '80 τα σοσιαλιστικά κόμματα. Ωστόσο, με χαρακτηριστική την αλλαγή πολιτικής του ΓΣΚ περί το '82—το PSDE είχε κάνει ήδη τη δική του αναθεώρηση—, αυτά τα σοσιαλιστικά κόμματα αναθεωρούν την πολιτική τους επιδιώκοντας, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, να απαντήσουν στους νέους μετασχηματισμούς. Αξιοπρόσεκτη ιδιορρυθμία το ΠΑΣΟΚ, το οποίο ακριβώς μετά μία πρώτη τετραετία έντονου κρατισμού και εκτατικής πολιτικής που προκάλεσε ανισορροπίες, ουσιαστικά αρνήθηκε να αντιμετωπίσει τις νέες πραγματικότητες. Αντί να φέρει εις πέρας ένα σοβαρό και ειλικρινή εκσυγχρονιστικό αναπροσανατολισμό της πολιτικής του, επικράτησε ο λαϊκίστικος αντιδεξισμός, που κατέφυγε στην εκλογική διαχείριση της οικονομικής πολιτικής και στη γνωστή προσπάθεια διείσδυσης—μέσω Κοσκωτά—και συνάρθρω-

σης της πολιτικής εξουσίας με τη χρηματιστική δύναμη, τον έλεγχο των mass media και της βιομηχανίας του ποδοσφαίρου, με πρόθεση να διατηρήσει μια πλειοψηφική συναίνεση.

Στην κοινωνία όμως ήδη από το 1985 σημειώνονταν βαθύτερες ιδεολογικές μεταστροφές και αξιακές αλλαγές. Καταγράφονταν μια βαθμιαία αλλά σαφής απομάκρυνση της κοινής γνώμης από το ιδεολογικό/αξιακό πλαίσιο που διαμόρφωναν έννοιες όπως κρατική παρέμβαση – εθνική αυτοδυναμία – συλλογικές μορφές δράσης, πλαίσιο που παρέπεμπε στην παραδοσιακή κουλτούρα των «αριστερών – προοδευτικών και δημοκρατικών δυνάμεων». Διαχεόταν αντιστρόφως η αποδοχή μιας φιλελεύθερης εκδοχής εκσυγχρονισμού. Έτσι, ενώ ως και το 1985 η πολιτική αντίθεση «δεξιάς – αριστεράς» ή «αντιδεξιάς – δεξιάς» αναφερόταν σ' ένα ιδεολογικό/αξιακό πλαίσιο σχετικά καθορισμένο και αναγνώσιμο από ευρύτερα τμήματα της κοινής γνώμης, βαθμιαία τα πράγματα περιπλέκονταν. Και βεβαίως περιπλέχθηκαν δραματικά μετά τις ανατροπές της Α. Ευρώπης: η «πρόοδος» όλο και δυσκολότερα μπορούσε να οριστεί θετικά, καθώς οι σημειούμενες αλλαγές και οι εκσυγχρονισμοί υπονόμειναν παγιωμένες εκδοχές της. Υπονομούνται ακόμα οι ιστορικές κομματικές/εκλογικές ταυτίσεις, με αποτέλεσμα, όπως φάνηκε, οι μεταφορές ψήφων να γίνονται προς πάσα κατεύθυνση, ιδίως στο χώρο των μεσαίων στρωμάτων, των νεότερων και των μορφωμένων. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο τοποθετείται η επικράτηση της ΝΔ, που όμως πολύ απέχει από το να δώσει διέξοδο στο αίτημα του εκσυγχρονισμού, ακόμα και στη φιλελεύθερη εκδοχή του.

Γ. Αυτό, με λίγα λόγια, είναι το πεδίο μέσα στο οποίο τοποθετείται το αίτημα του εκσυγχρονισμού από τα αριστερά και, ταυτόχρονα, το αίτημα του εκσυγχρονι-

σμού της Αριστεράς. Τέσσερις μεγάλες θεματικές μπορούν να προσδιορίσουν την ταυτότητα του χώρου του Δημοκρατικού Σοσιαλισμού, η οποία, μετά το τέλος του εθνικού μεταρρυθμισμού, μόνο σαν οργανικό τμήμα μιας ευρύτερης ευρωπαϊκής Αριστεράς έχει εκσυγχρονιστική δυναμική.

1. Πρώτη και βασική ενότητα, η «γεωγραφική ανακατανομή» της εξουσίας. Σήμερα υπάρχει πολύ κράτος εκεί που δεν χρειάζεται τόσο – στο εθνικό επίπεδο –, και λίγο ή καθόλου εκεί που γίνεται όλο και περισσότερο απαραίτητο – παγκόσμιο, ευρωπαϊκό, τοπικό/αυτοδιοικητικό επίπεδο. Την εποχή της αλληλεξάρτησης, που «η ανθρωπότητα παύει να είναι αφηρημένο ιδανικό και γίνεται κοινωνική πραγματικότητα», είναι επιτακτική η ανάγκη εισαγωγής στοιχείων «διακυβέρνησης του κόσμου» με θεσμική καρδιά τον ΟΗΕ, ώστε να αυξάνει το βάρος του στα ζητήματα του πολέμου και της ειρήνης, των σχέσεων Βορρά – Νότου, του πλανητικού περιβάλλοντος. Για τη χώρα μας καθοριστική, φυσικά, είναι η επιτάχυνση της πολιτικής ενοποίησης της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και, βεβαίως, η διαμόρφωση κοινής εξωτερικής και αμυντικής πολιτικής. Κάτω από το επίπεδο

του εθνικού κράτους, ανακατανομή εξουσίας σημαίνει την περιλάλητη τριτοβάθμια και δευτεροβάθμια αυτοδιοίκηση.

2. Διαφορετική αντίληψη της κρατικής παρέμβασης απαιτείται και στο εθνικό επίπεδο. Διαφορετική όχι βεβαίως ως προς την εμπειρία της καθολικής σχεδιοποίησης που κατέρρευσε, όσο ως προς τα κρατικιστικά χαρακτηριστικά που πήρε η «μικτή οικονομία» και στη σοσιαλδημοκρατική της εκδοχή.

Όταν μιλάμε για κρατική παρέμβαση, εννοούμε κατά κανόνα τη σχέση Κράτους – Αγοράς. Εξίσου όμως σημαντική, αν όχι σημαντικότερη, αναδεικνύεται και η σχέση Κράτους – Δημοκρατίας: τα υποκείμενα, οι μορφές άσκησης και κυρίως ελέγχου μιας εξουσίας που γίνεται όλο και περισσότερο συγκεντρωτική, ολιγαρχική και απομακρυσμένη. Κράτος, Αγορά, Δημοκρατία είναι, λοιπόν, η δεύτερη ενότητα. Σε μια στρατηγική προοδευτικού μη κρατικιστικού εκσυγχρονισμού, όπου μέτρο του είναι η συνεπής ανάπτυξη της δημοκρατίας, οι δύο ανάγκες, παρέμβασης στην οικονομική διαδικασία και ελέγχου της εξουσίας, διασταυρώνονται όλο και περισσότερο στο κομβικό αίτημα της αυτοοργάνωσης και της ενδυνάμωσης της κοινωνίας των πολιτών. Μιας κοινωνίας, ας μην ξεχνάμε, που έχει πλέον καλύτερες μορφωτικές και άλλες προϋποθέσεις αυτοοργάνωσης. Άλλωστε αρκετές αναλύσεις δείχνουν ότι περισσότερη επιτυχία είχαν οι μεταρρυθμιστικές στρατηγικές που βασίστηκαν στον κοινωνικό έλεγχο, στην κοινωνική συμφωνία και ρύθμιση, στην οικονομική δημοκρατία, παρά αυτές που στηρίχτηκαν στη λογική της εθνικοποίησης και σε φιλοδοξίες γενικού κρατικού προγραμματισμού. Το στοίχημα, βεβαίως, είναι να αντιστραφούν οι σημερινές τάσεις απάθειας, ιδιώτευσης και κυνισμού της κοινωνίας. Να ισχύσουν θεσμοί ή κινήσεις ενδυνάμωσης της κοινωνίας των πολιτών για τον έλεγχο της οικονομικής και πολιτικής εξουσίας, όπως

– η οικονομική δημοκρατία, γύρω από την οποία αναπτύσσονται σοβαρές αναζητήσεις των μεταρρυθμιστικών δυνάμεων και διεκδικήσεις συμμετοχής στην απόφαση, πληροφόρηση, συμμετοχή στο κεφάλαιο, εξανθρωπισμός της εργασίας, ποιοτική αναβάθμιση μέσω της εκπαίδευσης κ.λπ.

– κινήματα καταναλωτών, κινήματα

χρηστών των υπηρεσιών δημόσιων οργανισμών. Υποκείμενα και προφύλ, ας σημειωθεί, διαφορετικά από του «εργαζόμενου» που η Αριστερά είχε στο κέντρο της οπτικής της·

– γυναικεία κινητοποίηση για την απελευθέρωση και υπέρβαση του φυλετικού καταμερισμού της εργασίας·

– αυτοοργάνωση και κινητοποιήσεις σε μικροκλίμακα: μορφές εθελοντικής προσφοράς υπηρεσιών, ανασύστασης δικτύων αλληλεγγύης σε μειονότητες, διαχείρισης λειτουργιών της τοπικής κοινωνίας, φροντίδας του τοπικού περιβάλλοντος.

Από την άλλη μεριά, η παρέμβαση του Κράτους στην Αγορά συγκεντρώνεται όλο και περισσότερο στην υποδομή, στην έρευνα, στην εκπαίδευση και την επανειδίκευση, τη διάχυση τεχνογνωσίας, την ενθάρρυνση καινοτομίας κ.λπ. Η κουλτούρα της Δημοκρατικής Αριστεράς για τη σχέση Κράτους–Αγοράς έχει αλλάξει δραστικά, αποκρούοντας τον κρατισμό. Έχει ωριμάσει η αντίληψη για ένα Κράτος που λιγότερο παρεμβαίνει και περισσότερο ρυθμίζει: Ένα Κράτος που λιγότερο κάνει το ίδιο και περισσότερο βοηθάει την κοινωνία να κάνει.

Απορρίπτεται τόσο μία αρνητική στάση ως προς την αγορά και την επιχείρηση, όσο και μία α priori θετική στάση ως προς την κρατική παρέμβαση. Ξεπερνιέται η φετιχοποίηση της δημόσιας ιδιοκτησίας, η ταύτιση του «δημόσιου» με το «γενικό συμφέρον».

Η διάκριση δημόσιου/ιδιωτικού αφορά όλο και περισσότερο τους σκοπούς και λιγότερο τα μέσα και τα «υποκείμενα». Ζητούμενο είναι ένα Κράτος που έχει τη στρατηγική ικανότητα να επιβάλλει ρυθμίσεις και προσανατολισμούς σε οικονομικές δυνάμεις – είτε είναι ιδιωτικού είτε δημόσιου και κοινωνικού χαρακτήρα. Σε μια τέτοια λογική, η κρατική παρέμβαση και η αγορά, η ιδιωτικοποίηση, η κοινωνικοποίηση γίνονται μέσα και όχι σκοποί.

Επιλέγονται στη βάση του οικονομικού και κοινωνικού αποτελέσματος που επιδιώκεται, και όχι στη βάση κάποιων ιδεολογικών αρχών.

Αναφέρθηκα προηγουμένως στο πρόβλημα δημοκρατίας και ελέγχου μιας αυξανόμενα ολιγαρχικής εξουσίας. Μέρος κεφαλαιώδεις αυτού του προβλήματος είναι ο ρόλος και η εξάπλωση των mass media. Κι ακόμα περισσότερο, η ολιγαρχική συγκέντρωση οικονομικής, χρηματικής ισχύος και μέσωσιν επικοινωνίας. Είναι διεθνές πρόβλημα. Στη χώρα μας παρουσιάζεται με την εκφυλιστική κατάσταση των άτυπων σχέσεων με τις κορυφές της πολιτικής εξουσίας – που την ξαναζούμε σήμερα –, την έλλειψη οποιασδήποτε αντιμονοπωλιακής ρύθμισης και τη συνέχιση της απαράδεκτης κυβερνητικής παρέμβασης στα δημόσια μέσα.

3. Τρίτη ενότητα, η μεγαλύτερη έμφαση στον ποιοτικό χαρακτήρα της ανάπτυξης και της υποταγής του ποσοτικού στόχου στους οικολογικούς περιορισμούς και τις γενικότερες ανάγκες της ποιότητας ζωής. Κεντρική ιδέα, η «οικολογικά ανεκτή ανάπτυξη», που δημιουργεί μια νέα μαζική συνείδηση για την ανάγκη κοινωνικού προσανατολισμού της οικονομίας, κοινωνικής και ατομικής ευθύνης, «ήπιας κατανάλωσης».

4. Η νεοφιλελεύθερη αποθέωση του ατομισμού κατά τα τελευταία χρόνια δεν στεκόταν στον αέρα. Υπάρχει μια αύξουσα απαίτηση υποκειμενικότητας, απαίτηση ατομικής ελευθερίας και έκφρασης. Η Αριστερά ιστορικά συνδέθηκε περισσότερο με το συλλογικό, που τα τελευταία χρόνια ταυτίστηκε με τη γραφειοκρατική ισοπεδωτική ομοιομορφία. Η τέταρτη ε-

νότητα αφορά ακριβώς την επαναξιολόγηση του ατόμου, τη θετική στάση απέναντι στη διαφορετικότητα, θεωρώντας την πλούτο της κοινωνίας. Χωρίς μια «κουλτούρα της διαφοράς» δύσκολα ο δημοκρατικός σοσιαλισμός θα ωφεληθεί από το δυναμικό των νέων και των γυναικών.

5. Όπως επισημάναμε στην αρχή, η αχίλλειος πτέρνα του εκσυγχρονισμού στη χώρα μας είναι η αφασία των κομμάτων. Υπάρχει η πλευρά η συγκυριακή και εξόχως ελληνική του φαινομένου: ο παθολογικός βαθμός αρχηγισμού, η απουσία δημοκρατικών διαδικασιών οργάνωσης, η επιμονή μιας γερασμένης ηγετικής τάξης να μένει στη θέση της σε πείσμα των καιρών και των αναγκών.

Κι όταν λυθούν ωστόσο αυτά τα προβλήματα, θα έρθει με μεγαλύτερη καθαρότητα στην επιφάνεια το βαθύτερο πρόβλημα: του τρόπου ύπαρξης και δράσης των κομμάτων στη σύγχρονη κοινωνία. Εννοώ κυρίως των μαζικών κομμάτων, όπως διαμορφώθηκαν στην Ευρώπη και την Ελλάδα. Όπως είναι σήμερα, επιτείνουν την κρίση του κράτους και των θεσμών. Η απώλεια της ικανότητας διεύθυνσης, η εκχώρηση του ιδεολογικού/παιδευτικού ρόλου στα mass media, αναπληρώνεται με την τάση κατάληψης του κράτους για κομματική ή ιδιωτική χρήση, και της κοινωνίας στη βάση των πελατειακών σχέσεων, της απλής διοχέτευσης, αντί της σύνθεσης των συμφερόντων. Επείγει, λοιπόν, ο μετασχηματισμός τους. Πρόγραμμα και διεκδίκηση ενός ηγεμονικού ρόλου στη βάση των αξιών που το πρόγραμμα αναδεικνύει, ευελιξία στις μορφές οργάνωσης κινητοποίησης και εκδημοκρατισμός, αποκέντρωση των αποφάσεων, συνειδητή εγκατάλειψη του μονοπωλίου της αντιπροσωπευσης υπέρ των κοινωνικών κινημάτων ή των κινημάτων γνώμης, απαρέγκλητη εμμονή στην ηθική διάσταση της πολιτικής πράξης ως στοιχειώδεις αντίδοτο στην έμφυτη τάση κυνισμού της σύγχρονης κοινωνίας, αποτελούν τα θεμελιακά στοιχεία της αναγκαίας μεταρρύθμισης των κομμάτων.

Δ. Επιδίωξα να δώσω ορισμένους τίτλους, έναν κατάλογο θεμάτων που μπο-

ρούν να αποτελέσουν θέματα ξεχωριστών διερευνήσεων, όπου η σύγκριση με άλλες ευρωπαϊκές εμπειρίες θα ήταν εξαιρετικά χρήσιμη. Πίσω απ' αυτά τα θέματα υποβάσκει ένα ερώτημα: μέσα στο γενικό σύνολο που ονομάζεται Δύση, που σήμερα φαίνεται να γιορτάζει το θρίαμβό της μετά την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού, υπάρχει περιθώριο για μια «ευρωπαϊκή ιδιαιτερότητα»; Αλλιώς διατυπωμένο: είναι ακόμα δυνατή μία «ευρωπαϊκή μεταρρύθμιση» που θα πηγάζει από την ιστορική πρωτοτυπία της Ευρώπης – της μόνης περιοχής όπου ο καπιταλισμός δεν συνυπήρξε μόνο με την πολιτική δημοκρατία, αλλά και με ισχυρότατες μαζικές οργανώσεις εργαζομένων και κόμματα που έρχονται από τη σοσιαλιστική παράδοση;

Η αντιπαράθεση γίνεται με αυτό που αποκαλείται «αμερικανική μορφή πολιτικής» – όχι με τη γεωγραφική έννοια. Οι χαλαροί εκλογικοί μηχανισμοί, η κυριαρχία του αρχηγού και των υποψηφίων, η εκλογική/πολιτική δράση με βάση μεμονωμένα προβλήματα (issues) είναι ένας από τους τρόπους ή προσιωνίζεται την εξέλιξη των μορφών αντιπροσώπευσης που θα ακολουθήσει και η Ευρώπη με τη μοιραία –ευκαία για πολλούς– παρακμή των μεγάλων κομμάτων και συνδικάτων; Είναι ερωτήματα που μπορούν να προχωρήσουν βαθύτερα και τα οποία απασχολούν όχι μόνο την πολιτική θεωρία, αλλά και τη φιλοσοφική συζήτηση: Είναι δυνατή η πολιτική ως συνειδητό σχέδιο, ή αυτό ανήκει σ' έναν κύκλο που έκλεισε: του γιακωβινισμού, του λενινισμού, της βουλευσιαρχίας; Υπάρχει η δυνατότητα και η αναγκαιότητα νομιμοποίησης της πολιτικής δράσης και της Πολιτικής στη βάση οικουμενικών αξιών, ή αυτό είναι παρελθόν που έκλεισε με τις «μεγάλες α-

φηγήσεις», τις ιδεολογίες και τελολογίες του 19ου αιώνα;

Αυτή όμως είναι άλλη συζήτηση. Η παράθεση των ερωτημάτων θέλει να δώσει το μέγεθος των προβλημάτων που τίθενται στην πολιτική συζήτηση στις σημερινές συνθήκες, που η ιστορία τρέχει με ταχύτατους ρυθμούς.

Είναι βέβαιο πάντως ότι τα «μεγάλα σχέδια» και οι τελολογίες έχουν παρέλθει. Αυτό δεν σημαίνει ότι ο μόνος δρόμος που έμεινε είναι η διαχείριση μιας «μελαγχολικής Δημοκρατίας». Ούτε ότι η Αγορά μπορεί να γίνει ο απόλυτος μηχανισμός ρύθμισης της κοινωνίας ή ο θεματοφύλακας του ορθολογισμού.

Η εκσυγχρονιστική στρατηγική επικαλείται μια Πολιτική «μετρίοφρονα» μεν που αναγνωρίζει τα όριά της, αλλά εξακολουθεί να διεκδικεί τη δυνατότητα συνειδητής παρέμβασης στη βάση οικουμενικών αξιών. Μένει, βεβαίως, στην Ευρωπαϊκή να αποδείξει ότι ο δρόμος του

σοσιαλιστικού εκσυγχρονισμού, μιας ιδιαίτερης «ευρωπαϊκής μεταρρυθμίσης» είναι δυνατός. Ότι υπάρχει αυτός ο χώρος της «συγκεκριμένης ουτοπίας», που τοποθετείται μεταξύ διαχείρισης και ανίσχυρων ιδεολογικών επικλήσεων.

Η χώρα μας, εξάλλου, στάθηκε πολλές φορές και επί πολύ, από την αρχή της ιστορίας της ως ανεξάρτητου κράτους, με το βήμα μετέωρο μεταξύ εκσυγχρονισμού και οπισθοδρόμησης, αφομοιώνοντας παθητικά το νέο, συντηρώντας σαν σαράκι το παλιό. Υπάρχουν όμως στην ιστορία μας και οι εκσυγχρονιστικές επιταχύνσεις, οι στροφές. Σήμερα είναι φανερό: ο ρεαλισμός του μέσου όρου και των παλινδρομήσεων μεταξύ λαϊκισμού και εκσυγχρονισμού οδηγεί στην αποκοπή της χώρας από την ευρωπαϊκή δυναμική. Τώρα είναι ώρα στροφής.

Γιάννης Βούλγαρης

Δημόσια διοίκηση και κοινωνική πραγματικότητα Μια επίκαιρη ημερίδα

Η ΔΗΜΟΣΙΑ διοίκηση και τα χρόνια προβλήματά της ήταν το θέμα που απασχόλησε επιστήμονες, πολιτικούς, δημοσιογράφους και συνδικαλιστές, σε ημερίδα που οργάνωσε το πανεπιστήμιο Αθηνών στις 16 Μαρτίου, στο παλαιό Πανεπιστήμιο. Θέμα εξαιρετικά ενδιαφέρον, μια που τις ίδιες ημέρες, η Βουλή συζητούσε το σχετικό νομοσχέδιο για τη δημόσια διοίκηση.

Με κοινή αφετηρία όλων τη σοβαρή και χρόνια κρίση που περνά η δημόσια διοίκηση, ακούστηκαν ενδιαφέρουσες απόψεις για τις αιτίες της κρίσης αυτής, αλλά και για πιθανές λύσεις του προβλήματος.

Στην εισήγησή του ο αναπληρωτής καθηγητής *Ι. Αναστόπουλος* αναφέρθηκε στη διαιώνιση αρχαίων αντιλήψεων, όσον αφορά τις σχέσεις πολιτικής και διοίκησης, σαν καθομολογούμενο αίτιο αυτής της κρίσης.

Στην Ελλάδα, τόνισε ο κ. Αναστόπουλος, δεν έχουμε απαλλαγεί από το σύν-

δρομο του κομματικού ελέγχου της δημόσιας διοίκησης, δεν έχουμε απαλλαγεί από το σύνδρομο των πελατειακών σχέσεων. Ο συγκεντρωτισμός στη λήψη αποφάσεων, η υπερευαίσθητη του ανθρώπινου δυναμικού στην πρωτεύουσα, η έλλειψη πρωτοβουλιών, η ατολμία στην αντιμετώπιση των θεμάτων της μεταφοράς αρμοδιοτήτων από τα υπουργεία στην τοπική αυτοδιοίκηση, είναι μέρος από τις αιτίες αυτής της κρίσης.

Υπήρξε μια αστοχία, σύμφωνα με τον κ. Αναστόπουλο, των μεταρρυθμίσεων που έχουν αναλυθεί τα τελευταία χρόνια, σε σχέση με τον ανθρώπινο παράγοντα.

Σ' αυτόν τον τομέα, επικράτησαν λαϊκίστικες αντιλήψεις σαν πλειοψηφικά αιτήματα, με αποτέλεσμα έναν άνευ προηγουμένου εξισωτισμό.

Μια αντίληψη είναι ότι «ένα στομάχι έχουμε όλοι, άρα όχι περικοπές, όχι καλύτερες αμοιβές στους πιο άξιους, όχι κίνητρα». Όλοι το ίδιο... Αυτή τη στιγμή είμαστε μια χώρα που εξαφανίζει τη μισθολογική βαθμίδα. Ενώ στη Γαλλία η μισθολογική ψαλίδα είναι 1:7, στην Ελλάδα είναι 1:1,3.

Άλλη αντίληψη, πάλι λαϊκίστικη, είναι πως «το σύνταγμα εξασφαλίζει το δικαίωμα εργασίας, δεν εξασφαλίζει τις αξιοκρατικές προσλήψεις»! Αυτό όμως θα γίνει αιτία να ξεφύγει από τις επιδιώξεις μας η ανάγκη στελέχωσης της διοίκησης με ικανά στελέχη; Μόνο ο ιδιωτικός τομέας θα διαλέγει τους καλύτερους;

Η μεταφορά στη διοίκηση όλων των κοινωνικών μας αδυναμιών δεν βελτιώνει τα πράγματα, ούτε λύνει τα προβλήματα. Εξασφαλίζει μόνο χαμηλό επίπεδο παραγωγικότητας. Το ζήτημα είναι, συνεχίζει ο κ. Αναστόπουλος, πως θα πρέπει να κινηθούμε προς μια κατεύθυνση η οποία θα λύνει το σύνολο των προβλημάτων. Στο εξωτερικό ασχολούνται πλέον με τα λειτουργικά προβλήματα της διοίκησης και όχι με τη διάρθρωση της διοίκησης, με προβλήματα ανθρώπινου δυναμικού και οργανωτικού πλαισίου, όπως κάνουμε ακόμα στην Ελλάδα.

Θα πρέπει, καταλήγει ο κ. Αναστόπουλος, να τεθούν οι βασικοί στόχοι ενός μεταρρυθμιστικού προγράμματος:

- Να υπάρξει εκλογίκευση στις σχέσεις κυβέρνησης και διοίκησης: ανακατανομή των υπουργείων σε σχέση με το αντικείμενό τους.
- Να λειτουργήσουν πλέον και στην Ελλάδα οι διαδικασίες συντονισμού. Χαρακτηριστικό των μη ανεπτυγμένων χωρών είναι η αδυναμία τους να λειτουργήσουν αποκεντρωμένες ομάδες μέσα από τη συντονιστική διαδικασία.
- Να γίνει επιτυχής εκμετάλλευση των κοινοτικών προγραμμάτων.
- Δεν μπορεί όλα να περνάνε από ένα μόνο φορέα. Πρέπει να τονιστεί η αυτοτέλεια των υπουργείων. Έχει νομοθετηθεί από την προηγούμενη κυβέρνηση ο θεσμός των διυπουργικών κλάδων, που

θα συνέβαλε στην αποκέντρωση, αλλά ποτέ δεν εφαρμόστηκε. Άρα τα προβλήματα τα γνωρίζουμε και δεν έχουμε ανάγκη νόμων (οι οποίοι ήδη υπάρχουν), αλλά θέλησης να τους εφαρμόσουμε.

– Πρέπει να απομακρύνουμε τη διοίκηση από τα κόμματα.

– Να δημιουργήσουμε, και να πολλαπλασιάσουμε, ανεξάρτητες διοικητικές αρχές. Να υπάρξουν φορείς που θα εποπτεύουν την αυτοτελή, όμως, δημόσια διοίκηση. Και ίσως ο φορέας αυτός να είναι κοινοβουλευτικός και διακομματικός, δηλαδή ανεξάρτητος.

Οι πανεπιστημιακοί

Ο λέκτορας του πανεπιστημίου Χ. Χρυσανθάκης, μιλώντας για τα εναλλακτικά συστήματα προσλήψεων, θέτει μερικά καίρια ερωτήματα: Πέρα από τα οικονομικά και κοινωνικά εμπόδια στο να εφαρμοστούν τα κατά καιρούς νομοθετημένα συστήματα προσλήψεων, μήπως υπάρχουν προβλήματα και στην κατά καιρούς νομοθεσία; Και, τελικά, τι είναι αυτό που λείπει; Ο προβληματισμός και ο διάλογος πάνω στο καυτό πρόβλημα της νομοθεσίας για τα συστήματα προσλήψεων στο δημόσιο, ή η κατά γράμμα και ειλικρινής εφαρμογή των ήδη νομοθετημένων συστημάτων;

Εξαιρετικά ενδιαφέρουσα η εισήγηση της λέκτορας του πανεπιστημίου, Κ. Σπανού, η οποία ασκεί μια γενική κριτική στο νομοσχέδιο, ξεχωρίζοντας τρία σημεία:

α. *Τι το καινούργιο προσφέρει το νομοσχέδιο με την επαναφορά του γραπτού διαγωνισμού;* Ο γραπτός διαγωνισμός σκοπό έχει να ελέγξει γνώσεις που ήδη έχουν ελεγχθεί, εφ' όσον οι υποψήφιοι φέρουν τίτλους σπουδών. Επίσης, στην κεντρική επιτροπή διαγωνισμού θα συμμετέχουν καθηγητές πανεπιστημίου. Όμως αυτή η σύνθεση δεν διασφαλίζει τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του ζητήματος αφού αναπαράγεται μια ακαδημαϊκού τύπου αξιολόγηση. Επιπροσθέτως, δεν προβλέπεται καμιά διαδικασία για την εξακρίβωση της καταλληλότητας του ατόμου ως προς τη συγκεκριμένη εργασία (όπως ψυχολογικά τεστ, συνεντεύξεις). Το νομοσχέδιο, λοιπόν, εμφανίζει την αξιοκρατία συνώνυμη με τους τίτλους και τα πτυχία! Όσον αφορά όμως τις προσλήψεις ειδικού επιστημονικού προσωπικού, θεωρεί απαραίτητη την εξακρίβωση των ουσιαστικών προσόντων των υποψηφίων με τη διαδικασία των συνεντεύξεων. Άρα, το σύστημα των γραπτών διαγωνισμών ελέγχει μόνο τα τυπικά. Και γιατί για το τακτικό προσωπικό μας ενδιαφέρουν μόνο αυτά;

β. *Τις διαδικασίες προσλήψεων:* Θα γίνεται ετήσιος προγραμματισμός, κατά τον οποίο οι φορείς σε συνεργασία με τις συνδικαλιστικές οργανώσεις (καινοτομία του νομοσχεδίου) θα καταγράφουν τις ανάγκες τους σε προσωπικό. Στη συνέχεια, το θέμα θα εξετάζεται από τον αρμόδιο υπουργό και ύστερα από τον υπουργό Προεδρίας, ο οποίος μαζί με τον υπουργό Οικονομικών θα φέρνουν το ζήτημα στο υπουργικό συμβούλιο για έγκριση. Βλέπουμε, δηλαδή, έναν συγκεντρωτισμό πάλι σε πολιτικό (κομματικό) επίπεδο.

γ. *Το ζήτημα των εκτάκτων υπαλλήλων:* Πάλι το υπουργικό συμβούλιο θα μεριμνά για τις ανάγκες σε έκτακτο προσωπικό. Θα ενημερώνει, βεβαίως, τη Βουλή ανά εξάμηνο (θετικό στοιχείο).

Το νέο νομοσχέδιο εισάγει το θεσμό των ωρομίσθιων υπαλλήλων για να εκλείψει το πρόβλημα των συμβάσεων. Πώς θα γίνει όμως αυτό, όταν ο τρόπος των προσλήψεων ευνοεί και πάλι τις πελατειακές σχέσεις κυβέρνησης και πολιτών; Μήπως το ν/σ αντικαθιστά απλώς το θεσμό των συμβάσεων με το θεσμό της ωρομίσθιας εργασίας;

Σίγουρα, λέει η κ. Σπανού, το νέο νομοσχέδιο δεν αποτελεί τομή. Τείνει και αυτό να ελέγξει τη δημόσια απασχόληση σε πολιτικό επίπεδο. Με το ενιαίο σύστημα προσλήψεων αγνοεί τις ιδιαιτερότητες κάθε τομέα και αφαιρεί τα κίνητρα από τους υπαλλήλους για μια καριέρα στο δημόσιο. Τα επίπεδα στο πρόβλημα της δημόσιας διοίκησης είναι δύο: το επίπεδο των ρυθμίσεων και το επίπεδο της δυναμικής. Κανένα από τα προηγούμενα νομοσχέδια δεν έπασχε από ρυθμίσεις: το πρόβλημα ήταν ότι οι οποιεσδήποτε ρυθμίσεις δεν εφαρμόστηκαν ποτέ στην ουσία. Κάθε νομοσχέδιο καταργούσε το προηγούμενό του ως μη αξιοκρατικό, ανεπαρκές, διαβλητό. Αλλά γιατί ποτέ δεν εφαρμόστηκε κάποιο, ώστε να φανεί η καταλληλότητά του; Και γιατί το νέο θα έχει καλύτερη τύχη;

Αντιμετωπίζουμε λοιπόν ένα κοινωνικό πρόβλημα. Και η αλλαγή θα πρέπει να γίνει σε κοινωνικό και όχι σε νομοθετικό επίπεδο, καταλήγει η κ. Σπανού, χρησιμοποιώντας εύστοχα τον τίτλο ενός έργου του Γάλλου διοικητικού επιστήμονα Μισέλ Προβιέ: «Δεν μπορούμε να μεταβάλουμε την κοινωνική πραγματικότητα με διατάγματα». Σύμφωνα με τον επίκουρο καθηγητή Α. Μακρυδημήτρη, η διαιώνιση του ελλείμματος του δημόσιου τομέα, η δυσανεμία των πολιτών λόγω της λειτουργίας της δημόσιας διοίκησης, ο υδροκεφαλισμός, η απουσία σύγχρονου πνεύματος μεθοδολογίας και φιλοσοφίας, η κομματικοποίηση της δημόσιας διοίκησης, συνθέτουν την κρίση ικανότητας του διοικητικού συστήματος της χώρας. Η κρίση αυτή αντανακλά και αναπα-

ράγει μια συλλογική αδράνεια η οποία διαπερνά το δημόσιο τομέα, και τα αίτια της πρέπει να αναζητηθούν στα θεμέλια του κοινωνικοπολιτικού συστήματος και λιγότερο στην πολιτική συγκυρία.

Η δομική και διαρθρωτική ακαταλληλότητα του μηχανισμού τόσο σε επίπεδο οργάνωσης όσο και σε επίπεδο ανθρώπινου δυναμικού δημιουργεί έναν φαύλο κύκλο, όπου το ένα επιστρέφει στο άλλο, καταλήγει ο κ. Μακρυδημήτρης, τονίζοντας την αναγκαιότητα εκπαίδευσης και μετεκπαίδευσης των δημοσίων υπαλλήλων καθώς και τη δημιουργία επαρκών πανεπιστημιακών σχολών δημόσιας διοίκησης.

Οι πολιτικοί

Από την πλευρά των πολιτικών κομμάτων ο βουλευτής της ΝΔ Μ. Λιάπης μίλησε για τα σοβαρά προβλήματα που παρουσιάζει ο δημόσιος τομέας σήμερα: τη δυσκινησία στη λήψη αποφάσεων και τη δυσανεμία των πολιτών για την ταλαιπωρία που υφίστανται σε κάθε συναλλαγή τους με το δημόσιο. Είναι λοιπόν, τόνισε ο κ. Λιάπης, τεράστια η ανάγκη για μια γενική μεταρρύθμιση και μια τομή στο σύστημα της δημόσιας διοίκησης: για ένα αξιοκρατικό και αδιάβλητο σύστημα προσλήψεων το οποίο θα διέπεται από τις αρχές της αντικειμενικότητας, της αξιοκρατίας και

της διαφάνειας. Η καθιέρωση του αξιοκρατικού συστήματος προσλήψεων ενδυναμώνει την ανεξαρτησία του δημοσίου υπαλλήλου, πλήττει καίρια τον κομματισμό και περιορίζει τις πελατειακές σχέσεις διοίκησης και πολιτών.

Για την τύχη του νέου νομοσχεδίου και για το κατά πόσον θα εφαρμοστούν πιστά οι διατάξεις του δεν υπάρχουν εγγυήσεις, είπε ο κ. Λιάπης. Υπάρχουν όμως καλές προθέσεις. Θέλει χρόνο και συνέπεια, παιδεία και ωριμότητα για να αλλάξουν αυτά τα πράγματα. Η ιδεολογία της ΝΔ όμως αποτελεί μια εγγύηση. Γιατί η ιδεολογία του φιλελευθερισμού θέλει λιγότερο και καλύτερο κράτος.

Στη συνέχεια, ο βουλευτής του ΠΑΣΟΚ Γ. Παπαντωνίου χαρακτήρισε το υπό συζήτηση νομοσχέδιο υπεργραφειοκρατικό, αναφέροντας συγκεκριμένα πως προβλέπει γύρω στα 200 συμβούλια και επιτροπές για το δημόσιο τομέα.

Χρειαζόμαστε, είπε ο κ. Παπαντωνίου, μια πολιτική δημόσια διοίκηση και όχι μια κομματική δημόσια διοίκηση. Η διοίκηση πρέπει να απαλλαγεί από τον κομματισμό. Όμως κανένα κόμμα σήμερα δεν είναι ώριμο να αναλάβει μόνο το έργο του εκσυγχρονισμού της. Διότι τα πολιτικά κόμματα δεν έχουν απαλλαγεί από την πελατειακή νοοτροπία. Κι αν ακόμα υπάρχουν στοιχεία μέσα σ' ένα κόμμα που θέλουν την ανανέωση της δημόσιας διοίκησης, παράλληλα δομές και καταστάσεις το αποτρέπουν να αναλάβει αυτό το έργο μόνο του. Σε ό,τι αφορά τον εκσυγχρονισμό των πολιτικών κομμάτων, αυτό δεν μπορεί να γίνει αύριο ή μεθαύριο. Θα πάρει χρόνια. Είμαστε πολύ πίσω. Είναι θέμα νοοτροπίας και ωριμότητας.

Η λύση που προτείνει το ΠΑΣΟΚ είναι να υπάρξει μια ευρύτερη κοινωνική συμφωνία στην οποία θα εντάσσεται και το πρόβλημα της δημόσιας διοίκησης. Όλα τα κόμματα μαζί σε συνεργασία με τις συνδικαλιστικές οργανώσεις θα μπορούσαν να δώσουν λύση στο πρόβλημα του εκσυγχρονισμού της δημόσιας διοίκησης. Η Βουλή, όπως γίνεται στη Γαλλία και στην Ιταλία, έχει την εποπτεία, ως ελάχιση εγγύηση για την πιστή εφαρμογή των νομοσχεδίων.

Εξάλλου ο βουλευτής του Συνασπισμού Ν. Κωνσταντόπουλος στην εισήγησή του αναφέρθηκε σε ιδιοποίηση της δημόσιας διοίκησης από τα κόμματα.

Πάντα, είπε ο κ. Κωνσταντόπουλος, το

κυβερνών κόμμα θεωρούσε τη δημόσια διοίκηση φέουδό του. Χρειάζονται παρεμβάσεις εκσυγχρονισμού, για να αντιμετωπισθούν οι ακαταλληλότητες και οι λειτουργικές ανεπάρκειες. Αλλά τέτοιου εκσυγχρονισμού, που θα έχει αναπτυξιακό χαρακτήρα, δημοκρατικό-λειτουργικό περιεχόμενο και θα εξασφαλίζει τις λειτουργικές αναπλάσεις. Ή κομματική πρακτική στον τομέα της δημόσιας διοίκησης έχει ανατρέψει τις κοινωνικές, αναπτυξιακές και λειτουργικές προτεραιότητες. Και ενώ οι άλλες χώρες της Ευρώπης έχουν δύο και τρεις φορές εφαρμόσει και αναπροσαρμόσει μεταρρυθμιστικά και αναπτυξιακά προγράμματα για τη δημόσια διοίκηση, εμείς είμαστε πολύ απομακρυσμένοι από αυτά τα προβλήματα. Μεθαύριο θα τα αντιμετωπίσουμε μονάχα με νοοτροπία «πλιατσικολόγου», ο οποίος με ευκαιριακή νοοτροπία θα θελήσει να εξασφαλίσει τη μεγαλύτερη δυνατή αξιοποίηση των όποιων παροχών έρθουν στη χώρα μας.

Ένα από τα θετικά σημεία αυτής της ημερίδας για τη δημόσια διοίκηση ήταν ότι υπήρξε ομοφωνία για τις ευθύνες των πολιτικών όσον αφορά την κρίση στη δημόσια διοίκηση. Όλοι όσοι παρευρέθησαν, αλλά κυρίως οι τρεις βουλευτές, κύριοι Λιάπης, Παπαντωνίου και Κωνσταντόπουλος, συμφώνησαν πως για το αδιέξοδο στο οποίο έχει οδηγηθεί σήμερα η δημόσια διοίκηση κυρίως υπεύθυνα είναι τα πολιτικά κόμματα.

Στη συνέχεια ο πρόεδρος της ΑΔΕΔΥ Σπ. Γιατράς επεσήμανε πως τα προβλήματα της δημόσιας διοίκησης είναι κυρίως προβλήματα δομής και προσανατολισμού. Αναφερόμενος στην άρση της μονιμότητας των δημοσίων υπαλλήλων, ο κ. Γιατράς είπε πως είναι αντίφαση να μιλάμε για άρση μονιμότητας, τη στιγμή που όλοι συμφωνούν για την κομματική εξάρτηση της δημόσιας διοίκησης. Αυτό που συμβαίνει σήμερα, να αλλάζει δηλαδή όλη η υπαλληλική ιεραρχία όταν αλλάζει η κυβέρνηση. Τι διαστάσεις θα πάρει αυτό στο επίπεδο των απολύσεων; Συγκεκριμένες και σαφείς, τόνισε ο κ. Γιατράς, είναι μόνο οι διατάξεις που αφορούν δυσμενείς μεταβολές των εργασιακών σχέσεων. Οι διατάξεις που αφορούν διαρθρωτικά προβλήματα είτε περιορίζονται σε επίπεδο ευχών και γενικών προθέσεων, είτε παραπέμπονται στο μέλλον. Σημαντικά βήματα που έγιναν

επί οικουμενικής εγκαταλείφθηκαν στην πορεία. Και ο κ. Γιατράς κατέληξε με την πρόβλεψη πως ούτε κι αυτό το νομοσχέδιο πρόκειται να λειτουργήσει.

Οι δημοσιογράφοι

Το ίδιο απαισιόδοξοι φάνηκαν και οι εκπρόσωποι του τύπου.

Ο δημοσιογράφος Κ. Καλλιγιάς τόνισε την αναγκαιότητα όχι μόνο αναμόρφωσης, αλλά ριζικής αλλαγής στο δημόσιο τομέα. Πρέπει να γίνουν, είπε, ριζοσπαστικές αλλαγές στο πλαίσιο μιας γενικότερης αντιμετώπισης της σχέσης πολιτή-διοίκησης. Ο κ. Καλλιγιάς ήταν κατηγορηματικός όσον αφορά την αναγκαιότητα να αρθεί η μονιμότητα των δημοσίων υπαλλήλων. Όπου καταργήθηκε η μονιμότητα, είπε, λειτούργησε υπέρ του δημόσιου τομέα. Τώρα στην απολυτότητα που εφαρμόζεται και κόντρα στο σύνταγμα, είναι και εναντίον της δημόσιας διοίκησης, κατέληξε ο κ. Καλλιγιάς.

Ο δημοσιογράφος Στ. Χαϊκάλης μίλησε για τις υποχρεώσεις πολιτών και πολιτικών, ώστε να υπάρξει μια εκσυγχρονισμένη δημόσια διοίκηση. Μέχρι τότε, είπε, θα γκρινιάζουμε μόνο για τις αδυναμίες της δημόσιας διοίκησης. Πότε θα πιέσουμε τα κόμματα ώστε να υπάρξουν κάποιες ρυθμίσεις; Το θέμα δεν είναι εμείς ως πολίτες να κάνουμε διαπιστώσεις, ή να διαφωνούμε με κάποιες λύσεις που προτείνουν οι μεν ή οι δε. Πρέπει να πεισθούν τα κόμματα να αναλάβουν οι ηγεσίες τους ρόλους τους. Να είναι πραγματικά ηγεσίες, όχι να σκέφτονται μόνο το πολιτικό κόστος. Να καταλάβουν ότι ηγεσία σημαίνει να πηγαίνεις μπροστά, να αφουγκράζεσαι τις ανάγκες του κόσμου. Και οι ανάγκες της ελληνικής κοινωνίας σήμερα έχουν σχέση με την Ευρώπη, έχουν σχέση με την Ελλάδα του 2000.

Το πνεύμα αυτής της τόσο ενδιαφέρουσας ημερίδας για τη δημόσια διοίκηση συμπυκνώνεται σε αυτό που εύστοχα επισήμανε ο κ. Χαϊκάλης: «Μέχρι στιγμής οι πολιτικοί αποφεύγουν να εφαρμόσουν τέτοια νομοσχέδια, γιατί φοβούνται το πολιτικό κόστος. Θα υπάρξουν κάποιες ελπίδες και κάποιες εγγυήσεις, όταν οι πολιτικοί θα φοβούνται το πολιτικό κόστος αν δεν τα εφαρμόσουν».

Μαρία Κουτσιλιέρη

Ο πόλεμος για την εκδίωξη του Ιράκ από το Κουβέιτ και η οικολογική καταστροφή που προκλήθηκε

ΣΤΟ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΟ τεύχος σχολίαζα το ενδεχόμενο της χρήσης χημικών όπλων από το Ιράκ στον πόλεμο για το Κουβέιτ. Ουσιαστικά, ο φόβος της χρήσης χημικών όπλων ήταν μεγαλύτερος από την ενδεχόμενη καταστροφική τους ικανότητα. Τελικά τα όπλα αυτά δεν χρησιμοποιήθηκαν, αν και σημαντικό μέρος των εργοστασίων παρασκευής και των αποθηκών του Ιράκ πρέπει να καταστράφηκαν από τους ανελέητους βομβαρδισμούς. Σε πολλές επίσημες και δευτερεύουσες ανακοινώσεις, οι Δυτικοί σύμμαχοι αναφέρθηκαν στα «βιολογικά» όπλα του Σαντάμ Χουσεΐν, αλλά μέχρι τώρα τίποτα το συγκεκριμένο δεν βρέθηκε.

Ένα άλλο θέμα που κατέλαβε αρκετές σελίδες των εφημερίδων και αρκετές ώρες στα ραδιοτηλεοπτικά δίκτυα ήταν η ρύπανση του περιβάλλοντος και η ενδεχόμενη οικολογική καταστροφή στην ευρύτερη περιοχή. Πάλι υπήρξαν αρκετές υπερβολές και απλοποιήσεις αρκετά σύνθετων προβλημάτων.

Υπήρξαν, εύλογα, πολλές αντιρρήσεις για το θέμα της οικολογικής καταστροφής τόσο από την καύση πετρελαίου από τις ανεξέλεγκτες πυρκαγιές στις πετρελαιοπηγές, όσο και από την εκτεταμένη ρύπανση της θάλασσας με πετρελαιοειδή, αλλά και για τις διαστάσεις της ρύπανσης από τη χρήση χημικών όπλων.

Είναι σίγουρο ότι ακόμη και αν χρησιμοποιούνταν χημικά όπλα στον πόλεμο αυτόν, δεν θα είχαν υπολειμματικές διαστάσεις. Οι ουσίες που χρησιμοποιούνται είναι μικρού μοριακού βάρους και εξατμίζονται ή υδρολύονται από την υγρασία και τον αέρα σε μερικές ημέρες ή εβδομάδες. Ίσως ένα μικρό τμήμα του εδάφους όπου έπεφταν να παρέμενε για μερικούς μήνες ρυπασμένο. Η δραστική τοξικολογική τους ιδιότητα είναι άμεση όταν πέσουν πάνω στο ανθρώπινο δέρμα ή τα εισπνεύσει ο άνθρωπος σε μικρές ποσότητες. Αντίθετα, οι εκρηκτικές ύλες (οι οποίες είναι χημικές ουσίες και παρασκευάζονται σε χημικά εργοστάσια πυρομαχικών, αλλά που παράδοξα δεν τις συν-

δέουμε με τα χημικά όπλα) με το ωστικό κύμα και τις υψηλές θερμοκρασίες που προκαλούν είναι πολύ πιο καταστροφικές για τα κτίρια και περισσότερο φονικές για τους ανθρώπους.

Η ρύπανση του Περσικού Κόλπου από πετρελαιοειδή, που προκλήθηκε από διαρροή πετρελαίου στις μεγάλες αποθήκες της πόλης του Κουβέιτ, ήταν προφανώς ένα από τα «όπλα» των Ιρακινών για να παρεμποδίσουν τη ναυτική απόβαση των συμμαχικών δυνάμεων. Οι εικόνες της ρυπασμένης θάλασσας και αργότερα των ακτών της Σαουδικής Αραβίας ήταν η θλιβερή πραγματικότητα του πολέμου στις περιοχές αυτές και δικαιολογημένα προκάλεσαν την ευαισθησία των οικολόγων όλων των χωρών. Ωστόσο η καταστροφή δεν πήρε τις διαστάσεις που αναμενόταν. Θα περάσουν αρκετά χρόνια για να αποκατασταθεί η ευαίσθητη οικολογική ισορροπία στην περιοχή, αλλά και οι ζημιές που προκλήθηκαν στον φυσικό πλούτο της θάλασσας αυτής περιοχής θα παραμείνουν μια μελανή εικόνα των πολεμικών επιχειρήσεων.

Η δεύτερη και πλέον σημαντική δολιοφθορά του πολέμου ήταν οι 600-900 φλεγόμενες πετρελαιοπηγές του Κουβέιτ, από τα αποχωρούντα στρατεύματα των Ιρακινών. Η ατμοσφαιρική ρύπανση είχε άμεσες συνέπειες στην υγεία των κατοίκων του Κουβέιτ, και φυσικά θα δημιουργήσει εκτεταμένες καταστροφές στις αγροτικές καλλιέργειες της περιοχής αλλά και άλλων περιοχών, ως την Ινδία. Οι φό-

βοι για ένα είδος «μίνι πυρηνικού χειμώνα» δεν επιβεβαιώθηκαν, αλλά οι συνέπειες της ατμοσφαιρικής ρύπανσης θα αποτελέσουν σημαντικό μάθημα για τους επιστήμονες που μελετούν τέτοιας έκτασης φαινόμενα.

Η απώλεια των εκατομμυρίων τόννων πετρελαίου που θα καούν μέχρι να σβήσουν όλες οι πυρκαγιές, είναι μια ακόμη θλιβερή πραγματικότητα του σύntonμου αυτού πολέμου (ήδη πιστεύεται ότι με τον σημερινό ρυθμό κατάσβεσης των πυρκαγιών θα χρειαστούν 6-8 μήνες, ή 1-2 χρόνια κατ' άλλους υπολογισμούς).

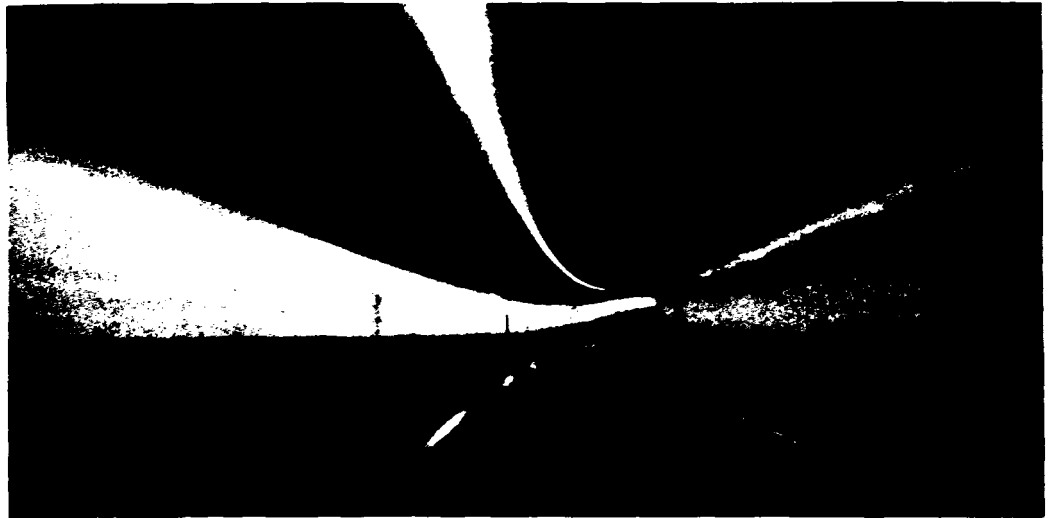
Οι συνέπειες στην υγεία των κατοίκων του Κουβέιτ από την όξινη βροχή και την εισπνοή ρύπων από τις καύσεις, θα είναι άμεσες αλλά και μακροχρόνιες. Σίγουρα η νοσηρότητα και θνησιμότητα των κατοίκων θα είναι αυξημένη κατά τα επόμενα χρόνια.

Αλλά πέρα από τις προφανείς διαστάσεις της ρύπανσης του περιβάλλοντος στο Κουβέιτ και το Ιράκ, ο πόλεμος θα αφήσει σημαντικές πληγές στο έδαφος, στα νερά και τα ευαίσθητα οικοσυστήματα της περιοχής, τόσο από τους ανελέητους βομβαρδισμούς, τις καταστροφές της υποδομής των πόλεων και συστημάτων καθαρισμού και συντήρησης, όσο και από την καθυστέρηση της ανοικοδόμησης.

Τέλος, πρέπει να προσθέσουμε τις ψυχολογικές πληγές του πληθυσμού στο Κουβέιτ και το Ιράκ (συμπεριλαμβανομένων των συμπαθών αλλά αιωνίως καταπιεζόμενων Κούρδων), που με τη σειρά τους θα έχουν μακροχρόνιες συνέπειες στο περιβάλλον και των δύο χωρών.

Ο απολογισμός των συνεπειών αυτού του πολέμου στους ανθρώπους και το περιβάλλον δεν έχει ακόμη καταγραφεί λεπτομερώς, αλλά σίγουρα οι διαστάσεις των καταστροφών θα κατατρέχουν τη συνείδηση των ανθρώπων αυτού του πλανήτη για πολλά χρόνια.

Θανάσης Βαλαβανίδης

Υπεργολαβίες παραγωγής και άτυπες εργασιακές σχέσεις στην πόλη

ΕΩΣ ΤΑ μέσα της δεκαετίας του 1970 ήταν διαδεδομένες οι αντιλήψεις που υποστήριζαν ότι εκβιομηχάνιση σημαίνει κυρίως ανάπτυξη της μεγάλης βιομηχανίας στις πόλεις. Οι αντιλήψεις αυτές βασίζονταν στις επίσημες στατιστικές της βιομηχανίας, που έδειχναν ότι το βιομηχανικό κεφάλαιο είχε την τάση να συγκεντρώνεται σε ολοένα μεγαλύτερες μονάδες για την επίτευξη οικονομικών κλίμακας που του επέτρεπαν τη μείωση του κόστους ανά μονάδα προϊόντος. Η γεωγραφική συγκέντρωση παραγωγής και κατανάλωσης στις πόλεις ανέπτυξε με τη σειρά της τις οικονομίες συγκέντρωσης και αστικοποίησης, μέσω της διευρυνόμενης αγοράς προϊόντων, υπηρεσιών και εργασίας, της ανάπτυξης των επικοινωνιών, των υποδομών και των κοινωνικών εξυπηρετήσεων. Έτσι, η συγκεντρωμένη μεγάλη βιομηχανία θεωρήθηκε *a priori* το απαραίτητο συστατικό της αστικοποίησης, η απαραίτητη οικονομική βάση που βασίζει τον πλούτο και την πολιτιστική ανάπτυξη μιας κοινότητας.

Οι αντιλήψεις αυτές έχουν αποκτήσει μια αστήρικτη παγκοσμιότητα, που δεν εταλθεύεται σε πολλές χώρες από τα εμπειρικά δεδομένα, τα οποία, με τη σειρά τους, δεν απεικονίζονται πάντα στις επίσημες στατιστικές. Ανάπτυξη και ευημερία θεωρήθηκαν συνώνυμες με την αστικοποίηση-εκβιομηχάνιση, και κάθε απόκλιση από το πρότυπο αυτό ήταν ισοδύναμη με την καθυστέρηση και την υπανάπτυξη. Αντίστοιχες ήταν και οι εκτιμήσεις για τις μικρές βιομηχανίες, τις βιοτεχνίες και τις χειρωνακτικές μορφές παραγωγής: θα έπρεπε να δώσουν τη θέση τους σε μεγάλες σύγχρονες μονάδες, που αντικαθιστούν την ανθρώπινη εργασία με μηχανές και ορθολογικοποιούν την παραγωγή.

Σε πολλές περιπτώσεις, λοιπόν, τόσο σε ανεπτυγμένες όσο και σε αναπτυσσόμενες καπιταλιστικές χώρες οι παραπάνω βεβαιότητες και γραμμικές ιστορικές εξελίξεις δεν επαληθεύτηκαν. Η συμπληρωματική σχέση αστικοποίησης και μεγάλης καθετοποιημένης βιομηχανίας αναπτύχθηκε σε ορισμένες μόνο πόλεις και περιφέρειες και σε ορισμένους μόνο βιομηχανικούς κλάδους. Η παγκόσμια οικονομική κρίση από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 –στην οποία συμμετέχει έκδηλα και η χώρα μας– έφερε στην επιφάνεια τις έντονες διαφοροποιήσεις μεταξύ πόλεων και περιφερειών και ανέδειξε τέσσερις βασικές κατά τη γνώμη μας εξελίξεις: Η πρώτη αφορά τις διαδικασίες *αποβιομηχάνισης* «παλαιών» κεν-

τρικών βιομηχανικών περιοχών και αστικών κέντρων που γνωρίζουν μια δραματική μείωση των θέσεων απασχόλησης (π.χ. ΒΑ Αγγλία, Ν. Ουαλία, Λωραίνη, Παρίσι, Λονδίνο, Μιλάνο, Βαρκελώνη, Αθήνα). Η δεύτερη αφορά τη διαδικασία αποκέντρωσης της βιομηχανικής παραγωγής σε πόλεις και περιφέρειες που βρίσκονται σε ένα «ενδιάμεσο» επίπεδο ανάπτυξης. Η τρίτη αφορά τις νέες στρατηγικές των εταιρειών, που αξιοποιούν ή αποφεύγουν τα ειδικά χαρακτηριστικά των γεωγραφικά προσδιορισμένων (και γι' αυτό διαφοροποιημένων) αγορών εργασίας. Και τέλος, η τέταρτη σημαντική εξέλιξη είναι η μεγάλη εξάπλωση των υπεργολαβιών παραγωγής και η συνεργασία για μια κάθετη αποσυγκέντρωση μεγάλων, μεσαίων και μικρών επιχειρήσεων έως και την ενσωμάτωση μεμονωμένων παραγωγών (κυρίως γυναικών που δουλεύουν φασόν στο σπίτι).

Στην Ελλάδα ο προβληματισμός γι' αυτές τις εξελίξεις μόλις πρόσφατα έχει αρχίσει να αναπτύσσεται, ενώ, για παράδειγμα, στη γειτονική Ιταλία (αλλά και στη Γαλλία, την Αγγλία, τις ΗΠΑ) είναι ήδη «καθιερωμένος» από τη δεκαετία του 1970.¹ Από τις τέσσερις αυτές τάσεις εξέλιξης που σύντομα περιγράψαμε, η τελευταία που αφορά τις υπεργολαβίες παραγωγής είναι ίσως η λιγότερο μελετημένη παρά το γεγονός ότι είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη σε πολλούς κλάδους και ενσωματώνει με τον ένα ή τον άλλο τρόπο χιλιάδες «μη τυπικά» εργαζόμενους/ες.² Αν και τα δίκτυα των υπεργολαβικών σχέσεων έχουν αναπτυχθεί σε πολλές αγροτικές περιοχές (κυρίως της Βορείου Ελλάδος), η πλειονότητά τους παραμένει μια αστική υπόθεση.³ Πρόθεση αυτού του αφιερώματος είναι να ανοίξει τη συζήτηση για τη σχέση υπεργολαβιών παραγωγής, «κρυφής» εργασίας και αστικής ανάπτυξης, να προσεγγίσει δηλαδή το τριπλό ερώτημα πώς οργανώνονται οι υπεργολαβίες και η αποκέντρωση της παραγωγής μεταξύ των επιχειρήσεων, και πώς επιδρούν στην ανάπτυξη των πόλεων δημιουργώντας συγχρόνως τοπικές αγορές εργασίας που βασίζονται στις άτυπες εργασιακές σχέσεις.

Όπως όλα τα αφιερώματα σε περιοδικά έτσι κι αυτό δεν μπόρεσε να ξεφύγει από τους «κλασικούς» περιορισμούς, όπως π.χ. της διαθεσιμότητας υλικού και ατόμων που ασχολούνται με το θέμα, των χρονικών ορίων και ενός προγραμματισμού που υλοποιείται μόνο εν μέρει. Οι πιθανές ελλείψεις και η τυχόν μονομέρεια που θα εντοπίσουν ορισμένοι αναγνώστες μπορεί ίσως να συμπληρωθούν με αναφορές σε παρόμοια θέματα που έχουν δημοσιευθεί στο παρελθόν στα *Σύγχρονα Θέματα* και σε άλλες εκδόσεις.⁴

Το αφιέρωμα αποτελείται από τρία μέρη: Το πρώτο περιλαμβάνει τρεις μεταφράσεις άρθρων συγγραφέων που αποτελούν σταθερές αναφορές στη διεθνή βιβλιογραφία και εισάγουν τρόπον τινά το σχετικό θέμα. Το δεύτερο μέρος αποτελείται από δύο ελληνικές μελέτες γενικού χαρακτήρα για την παραοικονομία και τους «μύθους» για την εργασία φασόν των γυναικών στο σπίτι. Το τρίτο μέρος περιλαμβάνει τρεις ειδικές μελέτες περιπτώσεων – δύο για την Αθήνα και μία για τη Θεσσαλονίκη. Συγκεκριμένα:

Ο John Holmes (αναπληρωτής καθηγητής Γεωγραφίας στο Queen's University, Οντάριο, Καναδά) εισάγει στον προβληματισμό των υπεργολαβιών παραγωγής και στη σχέση των τελευταίων με την οργάνωση του χώρου. Αναλύεται διεξοδικά ο ρόλος των σύγχρονων υπεργολαβιών στη βιομηχανική παραγωγή, οι διάφορες κατηγορίες τους καθώς και οι κυριότερες αιτίες που τις προκαλούν. Το άρθρο ολοκληρώνεται με αναφορές στον κατακερματισμό των αγορών εργασίας και στη γεωγραφική διάρθρωση των υπεργολαβικών δικτύων.

Ο Alan J. Scott (καθηγητής Γεωγραφίας, UCLA, Λος Άντζελες) αναλύει τα ευέλικτα συστήματα παραγωγής που έχουν επηρεάσει καθοριστικά την ανάπτυξη νέων βιομηχανικών χώρων στη Βόρεια Αμερική και τη Δυτική Ευρώπη. Ο Scott βασιζόμενος στη θεωρία της ρύθμισης υποστηρίζει ότι η μετάβαση από τον φορτισμό στα συστήματα ευέλικτης εξειδίκευσης έχει ως αποτέλεσμα τη γεωγραφική μετατόπιση των δυναμικών βιομηχανικών κέντρων σε νέες περιφέρειες και πόλεις, που έως τα μέσα της δεκαετίας του 1970 δεν είχαν σημαντική βιομηχανική παρουσία. Στο τελευταίο μέρος του άρθρου παρουσιάζεται μια εκτενής περιγραφή και τυπολογία των νέων βιομηχανικών χώρων και αναζητούνται κάποιες νέες θεωρητικές συνθέσεις. Το άρθρο αυτό μαζί με άλλες μεταφράσεις πρόκειται να συμπεριληφθεί στο: Κ. Χατζημιχάλης (επιμ.) *Το περιφερειακό πρόβλημα*:

1. Πρβλ. A. Bagnasco (1977) *Tre Italie*, Il Mulino, Bologna και του ίδιου (1988) *La costruzione sociale del Mercato*, Il Mulino, Bologna. Magnagni A., Perelli B. (1978) *Ristrutturazione e diffusione territoriale del ciclo produttivo: formazione della «fabbrica diffusa» in Italia*, mimeo, Univ. di Milano. Paci M. (1982) *La struttura sociale italiana*, il Mulino, Bologna. Friedman A. (1977) *Industry and Labour*, McMillan, London, GLC (1985) *The London Industrial strategy*, London. Lipietz A. (1987) *Mirages and miracles*, Verso, London. Scott A., Störper M. (1986) (eds.) *Production, work, territory*, Allen and Unwin, Boston. Scott A. (1988) *Metropolis: from the division of labour to urban form*, Univ. of California Press, Los Angeles.
2. Από την περιορισμένη ελληνική βιβλιογραφία πρβλ. Γιαννίτσης Τ. (1985) *Η ελληνική βιομηχανία: ανάπτυξη και κρίση*, Gutenberg, Αθήνα. Μπενέκος Κ. (1985) «Οι υπεργολαβίες στην Ελλάδα», στο: *Διάσπαση για τις υπεργολαβίες*, EOMMEX, Αθήνα. *Πρακτικά Α' Πανελληνίου Συνεδρίου Ετοιμών Ενδύματος, Πλεκτικής και Φασόν*, Θεσσαλονίκη 1985. Cavouliaris M. (1990) *Les Effets de l' Acherement des Marche Interieur sur l' Emploi dans le Textile et l' Habillement en Grèce*, D.G.S. Communante Europeenne (mimeo).

Συλλογή κριτικών κειμένων από τη διεθνή εμπειρία, Μορφωτικό Ίδρυμα Αγροτικής Τράπεζας, Αθήνα.

Στη γειτονική Ιταλία είναι γνωστό ότι τα φαινόμενα των βιομηχανικών υπεργολαβιών και της ευέλικτης εξειδίκευσης είναι ευρέως διαδεδομένα. Ο *Arnaldo Bagnasco* (καθηγητής της Κοινωνιολογίας στο πανεπιστήμιο του Τορίνο, Ιταλία) στην εργασία του αυτή παρουσιάζει τα αίτια της εξέλιξης της «Τρίτης Ιταλίας» που γεωγραφικά εντοπίζεται στις περιφέρειες της Κεντρικής και Νοτιοανατολικής Ιταλικής Χερσονήσου. Βασικά εξετάζει τα χαρακτηριστικά της μικρής βιομηχανίας-βιοτεχνίας και την κλαδική τους διάρθρωση, τους λόγους ανάπτυξής τους στη συγκεκριμένη περιοχή και τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που επέτρεψαν αυτού του είδους την ανάπτυξη. Επίσης επισημαίνεται ο ρόλος του πολιτικού και κυρίως του πολιτισμικού παράγοντα που επέτρεψε την ανάπτυξη μιας συγκεκριμένης μορφής «αγοράς» εργασίας και την ανάδυση, στη συγκεκριμένη φάση ανάπτυξης του καπιταλισμού, της «άτυπης οικονομίας». Τονίζει με έμφαση ότι το ιταλικό μοντέλο αφορά τις συγκεκριμένες περιφέρειες και διαφοροποιείται στις χώρες όπου είναι κυρίαρχη η μεγάλη βιομηχανία, όπως σε ΗΠΑ, Αγγλία. Το άρθρο πρόκειται να κυκλοφορήσει στον ίδιο τόμο που αναφέρθηκε προηγουμένως.

Ο *Σαράντης Λώλος* παρουσιάζει στο άρθρο του τους διαφορετικούς ορισμούς για την ανεπίσημη οικονομία, εντοπίζοντας τις ιδιαιτερότητες ανάλογα με την ανάπτυξη κάθε χώρας και τις διαφορετικές οπτικές των ερευνητών. Στην προσέγγισή του διακρίνει τρεις ομάδες διαφορετικών ορισμών που σχετίζονται:

1. με την καταγραφή ή όχι της οικονομικής δραστηριότητας και τη δημοσιονομική τους αντανάκλαση
2. με την παραγωγική διαδικασία και τις εργασιακές σχέσεις και
3. με τη δομή της παραγωγής, όπου η οικονομική δραστηριότητα διακρίνεται στον επίσημο ή ανεπίσημο τομέα. Το άρθρο αυτό δεν ασχολείται με την ερμηνεία των φαινομένων, αλλά επισημαίνει ότι η ανάλυση των φαινομένων της παραοικονομίας συναρτάται με τα χαρακτηριστικά των ανεπίσημων δραστηριοτήτων που είναι κυρίαρχα σε κάθε χώρα.

Η εργασία των *Ντίνας Βαΐου, Μαρίας Στρατηγάκη και Ζώγιας Χρονάκη* προσεγγίζει το φαινόμενο της αμειβόμενης δουλειάς στο σπίτι με το κομμάτι (φασόν), ασκώντας κριτική σε μία σειρά «μύθων» που την περιβάλλουν. Υποστηρίζεται στο άρθρο ότι το φασόν στο σπίτι «κατασκευάζεται» ως γυναικεία δουλειά μέσω των μεταβολών στη δομή της απασχόλησης, συγκεκριμένων κλαδικών ειδικοτήσεων και των αλλαγών στην τεχνολογία. Το άρθρο καταλήγει δείχνοντας ότι η εργασία στο σπίτι είναι μία μορφή παραγωγής στην οποία οι γυναίκες ωθούνται μέσα από πληθώρα δεσμεύσεων που εξαπλώνεται συνεχώς, γιατί βρίσκεται στο σημείο όπου εξυπηρετούνται δύο ανάγκες: η ευελιξία στην παραγωγή και η ισχυροποίηση της ανδρικής υπεροχής στην ιεραρχία του φύλου.

Στη συνέχεια η *Αντιγόνη Λυμπεράκη* εξετάζει τις ομοιότητες και διαφορές των προτύπων της στρατηγικής της ευέλικτης εξειδίκευσης στη χώρα μας και κυρίως στην Αθήνα, μέσα από τις συγκεντρώσεις μικρομεσαίων μεταποιητικών επιχειρήσεων σε τοπικό επίπεδο. Το άρθρο χρησιμοποιεί την έννοια της «βιομηχανικής συνοικίας» και εξετάζει αν το μοντέλο αυτό αποτελεί νέο υπόδειγμα αναγέννησης τοπικών και περιφερειακών οικονομιών. Στη συνέχεια με τη χρήση εμπειρικού υλικού από τρεις κλάδους, που προέκυψε από μια έρευνα στις δυτικές συνοικίες του πολεοδομικού συγκροτήματος Αθηνών, αναδεικνύονται οι δύο τάσεις (στρατηγικής) αναδιάρθρωσης (αμυντική και επιθετική), που προσφέρουν μεγαλύτερη ευελιξία για την επιβίωση και ανάπτυξη των ΜΜΕ επιχειρήσεων. Στο τρίτο μέρος εντοπίζονται από τη μια πλευρά οι διαφορές των δυτικών συνοικιών στο να αποτελέσουν μια «βιομηχανική συνοικία» σύμφωνα με τον ορισμό της απόλυτα εξειδικευμένης περιοχής, από την άλλη όμως πλευρά κυριαρχούν μεταξύ των επιχειρήσεων οι άτυπες μορφές συνεργασίας, πληροφόρησης και διάχυσης τεχνογνωσίας.

Η *Πόπη Σαπουντζάκη* εξετάζοντας τις σχέσεις της μεταποιητικής δραστηριότητας και του αστικού χώρου επικεντρώνεται στις μικρές επιχειρήσεις (βιοτεχνίες) και το ρόλο που παίζει ο τόπος εγκατάστασης στη λειτουργία τους. Από μία εκτεταμένη έρευνα πεδίου

3. Πρβλ. για τη Βόρειο Ελλάδα: Βαΐου Ντ., Χατζημυχάλης Κ. (1990) «Τοπικές αγορές εργασίας και άνιση περιφερειακή ανάπτυξη στη Βόρεια Ελλάδα», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, No 77, σελ. 15-61. Λαμπριανίδης Λ. (1987) «Προβλήματα εκβιομηχάνισης μιας αγροτικής περιοχής», *Επιθεώρηση Αγροτικών Μελετών*, τόμ. II, τεύχ. 1, σελ. 15-50.
4. Πρβλ. το αφιέρωμα των *Σύγχρονων Θεμάτων* με θέμα: *Εργασία των Γυναικών: ανάμεσα σε δύο κόσμους*, τεύχ. No 40/1989 επιμέλεια Βαΐου Ντ., Στρατηγάκη Μ. και τα αφιερώματα: «Η παραοικονομία και πώς την αντιμετωπίζουμε», *Το Κάπα*, No 17/1987 (επιμέλεια ομάδα δουλειάς), «Η δουλειά με το κομμάτι: πίσω στο μεσαίωνα», *Σύγχρονη Γυναίκα*, No 86/1985 (επιμέλεια ομάδα δουλειάς) και το αφιέρωμα στις «Νέες Τεχνολογίες» στο περιοδικό *Θέσεις*, No 32/1990.

συμπεραίνεται ότι οι πιο εύρωστες επιχειρήσεις των κλάδων (κυρίως αυτές που είναι τεχνολογικά περισσότερο ανεπτυγμένες) επιλέγουν άλλους χώρους εγκατάστασης με συγκριτικά πλεονεκτήματα ως προς την ποιότητα και τη διάταξη των κτιριακών τους εγκαταστάσεων καθώς και ως προς τις διασυνδέσεις τους για την κάλυψη συμπληρωματικών τους υπηρεσιών. Αυτές δε που παραμένουν στο κέντρο της πόλης καθορίζουν το είδος, την ένταση και τις επιπτώσεις μεταξύ του περιβάλλοντος και της παραγωγικής δραστηριότητας. Έτσι παρατηρούνται φαινόμενα επαύξησης της υποβάθμισης με τη διατήρηση σε χαμηλά επίπεδα των τιμών γης και των ενοικίων, τον κυκλοφοριακό κορεσμό και την αυξημένη ρύπανση και, τέλος, την αποθάρρυνση της εισόδου άλλων χρήσεων γης και κυρίως της απομάκρυνσης της κατοικίας.

Η τελευταία εργασία των *Ντίνας Βαΐου, Λόη Λαμπριανίδη, Κωστή Χατζημιχάλη και Ζώγιας Χρονάκη* αναφέρεται στα δίκτυα υπεργολαβιών παραγωγής στη Θεσσαλονίκη και στην επιρροή που έχουν στις άτυπες εργασιακές σχέσεις και στην πόλη ευρύτερα. Οι συγγραφείς χρησιμοποιούν τον όρο «διάχυτη εκβιομηχάνιση» για να περιγράψουν τη διάχυση της βιομηχανικής παραγωγής στον ιστό της πόλης. Το άρθρο βασίζεται σε εκτεταμένη έρευνα πεδίου, σε παρατηρήσεις που αφορούν την οργάνωση των υπεργολαβικών σχέσεων, τη γεωγραφική τους κατανομή και τη δημιουργία άτυπων αγορών εργασίας, ιδίως για τις εργαζόμενες φασόν στα σπίτια. ■

Σάββας Τσιλένης - Κωστής Χατζημιχάλης